

Leda Harmicar

Andrije Kačića Miošića 2
HR-44320 Kutina
leda.harmicar@yahoo.com

Ivan Milotić

Jakova Volčića 1
HR-52000 Pazin
ivan_milotic@yahoo.com

Namet (*modus*) u rimskoj pravnoj praksi dokumentiranoj na epigrafskim svjedočanstvima iz Istre

Izvorni znanstveni rad | Original scientific paper
UDK 377.6(37):930.27(497.5-3 Istra)
Primljeno: 31. X. 2011.

Izvadak

U ovome se radu prikazuje namet (*modus*) s gledišta njegove pojave na pravnim epigrafskim svjedočanstvima iz Istre. Rad obrađuje pojam nameta kao instituta rimskoga privatnog prava, zatim donosi kataloški prikaz epigrafskih svjedočanstva iz Istre u kojima je naznačen s odgovarajućim komentarom, dok se u njegovu posljednjem dijelu, s obzirom na konkretan epigrafski uzorak, problematizira kontekst i pravna narav epigrafske pojave nameta u Istri. Namjera autora je sintetsko-analiitički, koristeći se u prvome redu pravno-povijesnom i pravno-epigrafskom metodom na epigrafskim uzorcima iz Istre, prikazati tendencije u razvoju i smjernice prema stjecanju pravne sankcije ovoga instituta. Prvotni je cilj ovoga rada ukazati na pravnu narav instituta nameta u njegovoj evoluciji kroz trendove u rimskoj pravnoj praksi u Istri. Autori su, također, postavili širi cilj ovoga rada: (1) ukazati na ujednačenost i univerzalnost primjene rimskih pravnih shvaćanja s osobitim osvrtom na Istru te (2) na važnost i potrebu daljnjih pravno-epigrafskih istraživanja u Istri jer ovdašnja epigrafska svjedočanstva sadrže mnoštvo podataka o razvoju različitih instituta rimskoga prava.

Sintesi

In questo articolo si osserva l'imposta (*modus*) dalla prospettiva della sua occorrenza nelle testimonianze giuridiche epigrafiche in Istria. L'articolo tratta il concetto dell'imposta come istituto del diritto privato romano e riporta un elenco catalogato di testimonianze epigrafiche dell'Istria, corredato da un apposito commento, mentre nella sua parte finale, a seconda del campione epigrafico specifico, sono problematizzati il contesto e la natura giuridica del fenomeno epigrafico dell'imposta

in Istria. L'intento dell'autore è di rappresentare in maniera sintetico-analitica le tendenze nello sviluppo e le direttive dell'acquisizione della sanzione giuridica di tale istituto, applicando sui campioni istriani in primo luogo i metodi storico-giuridico e giuridico-epigrafico. L'obiettivo principale di questo articolo è di rivolgere l'attenzione sulla natura giuridica dell'istituto dell'imposta nella sua evoluzione attraverso le tendenze della prassi giuridica romana in Istria. Gli autori hanno inoltre fissato un obiettivo generale dell'articolo: (1) rilevare l'uniformità e l'universalità dell'applicazione dell'interpretazione giuridica romana con un particolare accento sull'Istria e (2) suggerire l'importanza e la necessità di futuri studi giuridico-epigrafici in Istria, dato che i reperti epigrafici locali contengono numerosi dati sullo sviluppo di vari istituti del diritto romano.

Ključne riječi: *namet (modus)*, rimsko pravo, Istra, natpisna svjedočanstva, pravna epigrafija

Parole chiave: *imposta (modus)*, diritto romano, Istria, testimonianze epigrafiche, epigrafia giuridica

1. Uvod

U domaćoj znanosti rimskoga prava (pre)malo pozornosti pridano je proučavanju rimske pravne epigrafije. Premda su pravno-epigrafska istraživanja u međunarodnim romanističkim¹ krugovima učestala te se smatraju osobito vrijednim i izvornim doprinosom proučavanju institucija rimskoga prava i njihove *in concreto* primjene, u domaćoj znanosti, izuzev nekoliko radova A. Smodlake Kotur² koji obrađuju natpise s područja rimske provincije Dalmacije i njezina središta Salone te antologijskoga nepravničkoga rada J. J. Wilkesa o rimskom međašnom znakovlju u Dalmaciji,³ ovo je područje gotovo u potpunosti zanemareno. Nezamijećenost značenja i važnosti proučavanja pravne epigrafije nije podudarna s izrazito velikim brojem pravnih epigrafskih svjedočanstava koja potječu iz svih dijelova Hrvatske (osobito s područja Istre i Dalmacije), a koja su objavljena u kapitalnim epigrafskim zbirkama *Corpus inscriptionum latinarum* i *Inscriptiones latinae selectae*. Ograniči li se epigrafsko razmatranje na teritorijalnu odrednicu ovoga rada – područje Istre – opaža se recentniji pokušaj arheologinje A. Starac da se

1 Romanistika u kontekstu ovoga rada, ali i u pravnoj znanosti općenito, označava znanost o rimskom pravu.

2 Antonija Smodlaka Kotur, "Nepravni epigrafski spomenici – izvor za rimsko pravo", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 27, 2, 1990., 31-45; ista, "»T F I« on Inscriptions of Salona", *Revue internationale des droits de l'antiquité*, 40, 1993., 317-333; ista, *Pravni položaj i pravne ustanove Salone prema njenim epigrafskim spomenicima*, Beograd 1979. (doktorska disertacija – neobjavljeno).

3 John J. Wilkes, "Boundary stones in Roman Dalmatia (I. The Inscriptions)", *Arheološki vestnik*, 25, 1976., 258-274.

pojedina ovdašnja epigrafska svjedočanstva sagledaju i stave u kontekst, između ostaloga, i primjene javnoga te privatnoga rimskog prava u *Desetoj italskoj regiji (Regio X)*,⁴ kao i pojedini romanistički pokušaji da se u kontekstu primjene rimskoga prava razjasne vojnička diploma iz Umaga⁵ te pravne značajke nekoliko natpisa iz sjeverne Istre⁶.

U bogatom epigrafskom fundusu iz Istre,⁷ među svjedočanstvima pravne provenijencije razabire se znatan broj natpisa važnih za razumijevanje instituta nameta (lat. *modus*). Riječ je o institutu rimskoga privatnog prava (*ius privatum*) koji se u romanistici određuje kao uzgredni sastojak pravnoga posla (*accidentalia negotii*) kojim se stjecatelju kod besplatnoga pravnog posla (*negotium lucrativum*) nameće neka obveza simboličke naravi koja nema obilježja protučinidbe.⁸ Epigrafska svjedočanstva iz Istre važna su za razumijevanje njegove pravne naravi, faktične pojave i raširenosti u pravnoj praksi te svakodnevici na sjeveroistočnom rubu Italije u I. i II. stoljeću te njegove evolucije od *de facto* i simbolične kategorije prema institucionalizaciji te pravnoj sankcioniranosti u postklasično doba rimskoga prava.

U ovome radu – na primjeru relevantnih epigrafskih svjedočanstava iz Istre nastalih u razdoblju I. i II. stoljeća – razmatrat će se “probijanje” nameta (*modus*) u pravnoj praksi. S vremenskoga gledišta ovaj će rad obrađivati doba koje je prethodilo pravnoj sankciji nameta. S gledišta teritorijalne odrednice promatrat će se Istra do rijeke Raše (*Arsia flumen*), odnosno Histrija – područje koje je od ranoga Principata (od vladavine cara Augusta) bilo integralnim dijelom Italije i italske jezgre rimske države, ali i uporište latiniteta te primjene izvornih rimskih pravnih standarda i načela. Ovakav položaj Istre značajan je za ovaj rad jer su se izvorno rimske pravne ideje i koncepti najprije pojavljivali u italskoj jezgri, a tek potom u provincijama.

4 Alka Starac, *Rimsko vladanje u Histriji i Liburniji*, I (Histrija), Pula 1999. = Alka Starac, *Istra od Epulona do Dioklecijana*, Pula 2002.

5 Ivan Milotić, *Rimska vojnička diploma iz Umaga*, Umag 2009.

6 Ivan Milotić – Marko Petrak, “Pravni aspekti natpisa iz Materije (CIL V, 698; INSCR. IT X/4, 376)”, *Pravnik*, 40, (1) 82, 2006., 157-163; Ivan Milotić, “Antička povijest Boljuna i rimski natpisi”, *Lupoglavski zbornik*, 6, 2007., 117-140; isti, “Pravni položaj predrimskih zajednica Buzeštine i Roštine u antici”, *Buzetski zbornik*, 34, 2007., 141-164; isti, “Natpis Justinijanova doba iz naselja Rim (pod Ročom) o crkvenoj organizaciji (pravni i povijesni aspekt)”, *Buzetski zbornik*, 38, 2011., 21-26.

7 *Corpus inscriptionum latinarum* (dalje: CIL), vol. V, par. I. Također vidi: *Inscriptiones Italiae*, volumen X, fasciculum 1, Pola et Nesactium, ur. Bruna Forlati Tamaro, Roma 1947. (dalje: INSCR. IT X/1); vol. X, fasc. 2, Parentium, ur. Attilio Degrassi, Roma 1934. (dalje: INSCR. IT. X/2); vol. X, fasc. 3, Histria Septentrionalis, ur. Attilio Degrassi, Roma 1936. (dalje: INSCR. IT. X/3).

8 Reinhard Zimmermann, *The Law of Obligations – Roman Foundations of the Civilian Tradition* (dalje: *Obligations*), Oxford 1996., 105-106 i 111 (bilj. 105); Karl Friedrich von Savigny, *System des heutigen römischen Rechts* (dalje: *System*), Bd. 3, Berlin 1840., § 128, 226-235; Pavao Rastvočan, *Temeljna načela privatnog prava na osnovi rimskog prava*, Zagreb 1903., 168; Modest., D.40.4.44.

U tom kontekstu Istra ima osobito značenje jer je jedini dio današnje Republike Hrvatske koji je bio dijelom rimske Italije.

2. Namet (*modus*) u rimskom pravu

Namet se uz uvjet (*condicio*) i rok (*dies*) ubraja u tipične uzgredne sastojke (*accidentalia negotii*) pravnoga posla. Za razliku od bitnih (*essentialia negotii*) i prirodnih (*naturalia negotii*) sastojaka, njegovo dodavanje pravnom poslu nije bilo nužno za nastanak obveze. Uzgredni sastojci pravnoga posla izrijekom su i voljom stranaka dodani određenom poslu kako bi se inače tipiziran sadržaj toga posla u što je moguće većoj mjeri prilagodio željama i potrebama stranaka.

Proizvoljnost dodavanja uzgrednih sastojaka pravnom poslu nije značila da su stranke dodavanjem uzgrednoga sastojka smjele izići iz okvira pravne dopustivosti činidbe jer je njegovo dodavanje moralo biti u skladu sa zakonskim odredbama, dobrim običajima i prihvaćenim moralnim shvaćanjima društva.⁹ Sadržaj nametnute obveze mogao se sastojati u davanju (*dare*), činjenju (*facere*), trpljenju (*pati*) ili propuštanju (*non facere*). Namet se dodavao pravnim poslovima *inter vivos*, ali i onima *mortis causa*, a najčešće se vezuje uz darovanja (*donationes*), zapise (*legata*),¹⁰ fideikomise (*fideicommissa*)¹¹ te oslobođanja robova iz ropskoga statusa (*manumissiones*)¹².

U rimskoj se pravnoj praksi ponekad pogodnijim pokazuje sklopiti pravni posao s nametom (*sub modo*) negoli pod uvjetom (*sub condicione*). Za razliku od uvjeta, koji se mogao dodavati i naplatnim pravnim poslovima (*negotia onerosa*), namet je bio uzgredni uglavak koji se dodavao isključivo besplatnim pravnim poslovima, što je značilo da je opterećeni nametom morao glavnim pravnim poslom nenaplatno steći neku imovinsku korist. Druga je bitna razlika nameta naspram uvjeta njegov utjecaj na učinak pravnoga posla. Dok je pravni posao *sub condicione* ovisio o ispunjenju (*condicio existit*), odnosno izjalovljenju uvjeta (*condicio deficit*) te je nastupanje

9 Bertold Eisner – Marijan Horvat, *Rimsko pravo*, Zagreb 1948., 322; Ante Romac, *Rimsko pravo*, Zagreb 2007., 295-301; Savigny, *System*, § 129, 233-237.

10 Eisner – Horvat, *Rimsko pravo*, 322. Zapis je određena imovinska korist, umanjjenje ostavine, koju je nasljednik bio dužan, po ostaviteljevoj naredbi koja se navodila u oporuci nakon imenovanja nasljednika, svečanom formom i zapovjednim načinom ustupiti zapisovniku. Ante Romac, *Rječnik rimskog prava* (dalje: *Rječnik*), Zagreb 1989., 185.

11 Fideikomis je neformalna molba koju je ostavitelj upućivao nasljedniku ili bilo kome tko je dobio kakvu korist poslovima *mortis causa* kako bi potonji trećoj osobi, fideikomisar, nešto dao ili učinio. Romac, *Rimsko pravo*, 457.

12 Adolf Berger, "Encyclopedic dictionary of Roman law" (dalje: "Dictionary"), *Transactions of the American Philosophical Society*, n. s., vol. 43, br. 2, 1953., 585-586; Savigny, *System*, § 128, 226-235.

učinaka pravnoga posla bilo ili odgođeno ili je naknadno moglo biti ukinuto, pravni poslovi *sub modo* imali su puni učinak neovisno o nametnutoj obvezi te njezinu ispunjenju. Uvjet je odgađao učinak pravnoga posla kojemu je bio dodan, ali nije silio stranku na ispunjenje u glavnom pravnom poslu sadržane činidbe, dok je namet silio, ali nije odgađao.¹³ Ako se nije željelo ugroziti ili učiniti neizvjesnim nastup učinka pravnoga posla, uputnije je bilo dodati mu namet. Naime, u slučaju nemogućnosti ispunjenja nametnute obveze, koju nije skrivio nametom opterećeni, obveza ispunjenja nestaje, ali pravni posao *sub modo* zadržava sve učinke. Ako je nemogućnost ispunjenja nametnute činidbe samo djelomična, mogući dio bit će potrebno ispuniti.¹⁴ Prvo je vidljivo i u rimskoj pravnoj praksi, odnosno mišljenjima pravnika, koji taj problem razmatraju u slučajevima darovanja¹⁵ i zapisa¹⁶ *sub modo*. Namet je imao još jednu suštinsku prednost. Ako je volja davatelja bila dvojbena, kod pravnoga posla *sub modo* nastojalo se učiniti sve da bi se besplatni pravni posao održao. Išlo se, dakle, *in favorem* pravnoga posla, posebice ako se radilo o manumisijama. Tako u slučaju ostavitelja koji oporukom nametne obvezu da se nešto izgradi na forumu, a nije točno određeno o kojemu je forumu riječ, klasični pravnik Labeo smatra da zgradu treba izgraditi na forumu municipija u kojem je ostavitelj imao prebivalište.¹⁷ Usprkos svim razlikama, namet i uvjet dijelili su i neke sličnosti koje su u kasnijem klasičnom i postklasičnom pravu imale za posljedicu njihovo izjednačavanje.¹⁸ Namet se u doba kasnoga klasičnog pravnika Modestina počeo određivati izričajem uvjeta, a car Antonin Pio odredio je da se namet određen u zapisima i fideikomisima treba smatrati uvjetom.¹⁹

Obveza na ispunjenje nametnute činidbe u doba Principata bila je tek simbolične naravi, ali ni kasnije se nije smjela približiti izvornom značenju pravnoga posla kojemu je namet bio pridodan. Naime, potrebno je razlikovati činidbu iz posla *sub modo* od protučinidbe. Ako bi vrijednost stjecatelju nametnute obveze poprimila obilježja protučinidbe, odnosno ako bi se veličinom ili vrijednošću približila gospodarskoj vrijednosti danoga dobra, pravni bi posao gubio svoje obilježje besplatnosti i smatrao bi se naplat-

¹³ Savigny, *System*, 231; Zimmermann, *Obligations*, 716-731; Eisner – Horvat, *Rimsko pravo*, 253-257.

¹⁴ Savigny, *System*, § 129, 235-236.

¹⁵ Ulp., D.39.5.18.pr, 1. i 2.

¹⁶ Gai., D.35.1.17.4; Scaev., D.35.1.80; Pap., D.35.1.71pr.

¹⁷ Iavol., D.35.1.39.1

¹⁸ Eisner – Horvat, *Rimsko pravo*, 322.

¹⁹ Mod., D.40.4.44; C.I.6.45.1.

nim. U takvom slučaju stjecatelj ne bi bio dužan ispuniti nametom određenu činidbu.²⁰ Kako je već rečeno, obveza sadržana u nametu bila je zanemarive vrijednosti u odnosu na vrijednost činidbe i koristi koja je proizlazila iz glavnoga pravnoga posla. Stoga je ispunjenje nametnute obveze bilo više simboličan čin zahvalnosti, a u besplatnim pravnim poslovima *mortis causa* pijeteta prema ostavitelju.

U slučaju zapisa *sub modo*, kako navodi Gaj, najčešće nametnute činidbe bile su podizanje nadgrobna spomenika ili druge građevine ostavitelju ili pripremanje gozbe sugrađanima. Nametnuta činidba mogla se sastojati i u kupnji imanja ili roba te posjećivanju groba na određeni način ili vršenju svećanih rituala u čast pokojnika itd.²¹ Nametom određena činidba mogla se sastojati i u propuštanju (*non facere*), kako je vidljivo iz jedne konstitucije cara Gordijana.²² U njoj se problematizira slučaj ostavitelja koji je u zapisu ili fideikomisu stjecateljima nametom odredio obvezu neutjerivanja dugova svojih dužnika.

Stjecatelj u pravnom poslu *sub modo* nije nužno morala biti fizička osoba. U rimskoj pravnoj praksi poznat je slučaj u kojem je oporučitelj legatom ostavio 100 novčanih jedinica (*centum*) matičnom gradu Sebasti kako bi se iz kamata na tu svotu svake druge godine u njegovu čast priređivale igre (*ludi*).²³ Ispunjenje obveze iz nameta nije moralo biti usmjereno samo u korist davatelja, već i trećih osoba, ali i u korist samoga stjecatelja (primjerice, u već spomenutom slučaju nametnute obveze kupnje roba ili imanja).

Ispunjenje nametnute obveze u početku je bilo prepušteno samo moralnoj odgovornosti stjecatelja te se ono temeljilo na dobroj vjeri (*bona fides*). Neutuzivost toga uglavka proizlazila je iz činjenice da se pravnom poslu dodavao u formi neformalnoga pakta koji, po rimskom shvaćanju da *nudum pactum non parit obligationem*,²⁴ nije bio utuziv. Međutim, namet se ne može smatrati tek pukom željom ili savjetom davatelja jer se ispunjenje obveze iz nameta poimalo kao naravna obveza (*naturalis obligatio*): smatralo se valjanim, ali ako do ispunjenja obveze nije došlo, ona se nije mogla ostvariti tužbom²⁵. Pravni posao *sub modo* imat će učinke bez obzira na ispunjenje

²⁰ Ivan Milotić, "Namet (modus) u rimskom pravu i europskim građanskopravnim sustavima" (dalje: "Namet (modus)"), *Zbornik radova Zaklade Zlatko Črnić*, Zagreb 2008., 79-92.

²¹ Gai. D.35.1.17.4; Pap. D.35.1.71pr.; Iul. D.39.5.2.7; Mod. D.40.4.44; Savigny, *System*, § 128, 227-228.

²² C.I.6.45.2.2.

²³ Scaev. D.33.1.21.3.

²⁴ Eisner – Horvat, *Rimsko pravo*, 366.

²⁵ Berger, "Dictionary", 604.

obveze iz nameta, no strankama može biti sudskim putem naloženo njezino ispunjenje.²⁶ Izvršenje obveze iz nameta bilo je moguće posredno osigurati, primjerice, zaodijevanjem nameta u stipulaciju ili određivanjem ugovorne kazne za slučaj neispunjenja ili nepotpunoga ispunjenja nameta. Kod stipulacije (*stipulatio*) to se postizalo pitanjem budućega vjerovnika te sukladnim odgovorom budućega dužnika (*Spondesne? Spondeo!*).²⁷ Stjecatelj bi tim ugovorom obećao ispuniti nametnutu činidbu, a otudivatelj je, u slučaju neispunjenja obveze, imao pravo na tužbu iz stipulacije (*actio ex stipulatu*).²⁸ Stipulacija je bila osobito pogodna za navedenu svrhu zbog svoje jednostavne usmene forme i apstraktnosti, zahvaljujući kojoj nije bilo potrebno navoditi pravni naslov (*causa*) sklapanja posla. U obliku stipulacije moglo se ispunjenje nametnute obveze osigurati i ugovornom (konvencionalnom) kaznom (*stipulatio poenae*). Njome stjecatelj nije obećavao ispunjenje name- tom određene obveze, već se obvezivao platiti određeni novčani iznos ili dati budućem vjerovniku koju drugu imovinsku korist za slučaj ako ne ispuni obvezu određenu mu nametom.²⁹ Neometano uživanje stečenih prava moglo se postići i davanjem jamstva (*cautio*) stipulacijom, prije nego se činidbu ispunilo, a s ciljem osiguranja da će ona biti valjano ispunjena. U tu je svrhu bilo moguće iskoristiti i *pactum fiduciae*, kojim se predmet pravnoga posla *sub modo* iz vlasništva stjecatelja prenosilo u vlasništvo davatelja.³⁰

Pojam nameta (*modus*), odnosno koncept poslova *sub modo*, izgrađen je tek u Justinijanovo doba (527. – 565.).³¹ I prije Justinijanove kodifikacije pravnici su u svojim kazuističkim razmatranjima³² problematizirali tada još uvijek neimenovani, nesankcionirani i pravnotehnički neoblikovan institut te rješavali nedoumice vezane uz njegovu *de facto* primjenu. U klasičnom pravu pravnička rasprava glavna je pravnostvaralačka snaga, a suglasna pravnička mišljenja (*responsae*) imala su snagu zakona. Stoga postaje jasno da namet, premda još uvijek bez točno određene pravne sankcije, uživa *sui generis* pravnu zaštitu.³³ Sljedeći korak u sankcioniranju poslova *sub modo*

26 Mod. D.40.4.44.

27 Zimmermann, *Obligations*, 68-69.

28 Eisner – Horvat, *Rimsko pravo*, 327-330.

29 Romac, *Rimsko pravo*, 306-307; Zimmermann, *Obligations*, 95-97.

30 Milotić, "Namet (*modus*)", 79-92.

31 C.I.6.45; C.I.8.54; Max Kaser, *Das Römische Privatrecht* (dalje: *Privatrecht*), 2. Abschnitt, München 1975., 98 (bilj. 28.).

32 Gai., D.35.1.17.4; Pap., D.35.1.71pr.; Iul., D.39.5.2.7; Iavol., D.35.1.39.1; Mod., D.40.4.44; Scaev., D.33.1.21.3; Ulp., D.39.5.18.1pr-2.

33 Milotić, "Namet (*modus*)", 79-92.

učinio je car Gordijan svojim reskriptima. Tako u slučaju u kojem je zapisovniku ili fideikomisoru nametom određena obveza nepotraživanja dugova od dužnika, Gordijan štiti dužnike dajući im protiv zapisovnika ili fideikomisora prigovor (*exceptio*) do visine vrijednosti zapisa ili fideikomisa.³⁴

Za vladavine careva Valerijana i Galijena³⁵ posao *sub modo* čija nametnuta obveza nije ispunjena poimao se slučajem bezrazložnoga obogaćenja (*condictio sine causa*) te je bilo moguće koristiti se kondikcijom *ob causam datorum*. Tom se kondikcijom (od Justinijana nazvanom *condictio causa data causa non secuta*)³⁶ mogao poslužiti darovatelj ako stjecatelj svojom krivnjom ne bi ispunio nametnutu obvezu te potraživati povratak predmeta davanja. Pritom nije bilo od značenja je li nametnuta obveza išla u korist davatelju ili nekom trećem jer to nije umanjivalo izostanak ispunjenja očekivane obveze.³⁷ Tek krajem III. stoljeća, reskriptom careva Dioklecijana i Maksimijana³⁸ uvedena je *actio praescriptis verbis*. Izvorno je bila namijenjena ostvarivanju potraživanja iz inominatnih kontrakata, ali se analogno rabila i za ostvarivanje sadržajno sličnih obveza iz nameta dodanih uz darovanja. *Actio praescriptis verbis*, kao tužba *in factum concepta*,³⁹ bila je prikladna za takve netipične i netipizirane ugovore zbog svoje formule u kojoj se opisivalo činjenično stanje (*praescriptio*). Za razliku od kondikcije *causa data causa non secuta*, tužba *praescriptis verbis* nije služila potraživanju predmeta davanja, već se njome zahtijevalo ispunjenje činidbe određene nametom.⁴⁰

3. Pojavnosti nameta (*modus*) na epigrafskim svjedočanstvima iz Istre

Na epigrafskim svjedočanstvima iz Istre namet se ne pojavljuje izrijeком, što je u skladu s tijekom i obilježjima njegova institucionalnoga razvoja, pravnotehničkoga i terminološkoga oblikovanja te, napokon, ustaljivanja u rimskoj pravnoj praksi. Budući da je tehnički naziv *modus* uveden tek u postklasično doba rimskoga prava, na natpisima iz Istre koji se datiraju u I. i II. stoljeće on se, posljedično, nije ni mogao spominjati. Njegove se pojavnosti u epigrafskoj građi iz Istre stoga razabiru tek kao određene

34 C.I.6.45.2.1-2.

35 C.I.4.6.3.

36 Aleksandar Egersdorfer, *Predavanja o pandektama* (dalje: *Pandekte*), drugi svezak – obvezno pravo, Zagreb 1916., 209-210.

37 Savigny, *System*, § 175, 281-282.

38 C.I.8.53.9; Kaser, *Privatrecht*, 98, osobito 419-421.

39 Berger, "Dictionary", 475; Romac, *Rimsko pravo*, 375.

40 Eisner – Horvat, *Rimsko pravo*, 364, 373-375.

indicije proizišle iz epigrafskoga konteksta: (1) u tipičnim formulacijama (*testamento fieri iussit*); (2) u očekivanju da se zapovjednim riječima izražena volja davatelja poštuje; (3) u imenovanju trećih osoba kojima je dužnost skrbiti da se davateljeva volja izvrši (*cura faciendum*). Izričaj nameta u epigrafskom kontekstu uvijek je zapovjedan (izražen glagolom *iubeo*, u inskripcijama u obliku *iussit*).⁴¹

S obzirom na vrstu epigrafskih svjedočanstava na kojima se pojavljuju indicije nameta, riječ je o nadgrobniim spomenicima.⁴² S obzirom na institucionalni kontekst, namet se u Istri tijekom prvih dvaju stoljeća Principata najčešće dodavao oporukama (*testamenta*). Uzgrednost njegova sadržaja u oporuci ogleđa se i u spomenutom epigrafskom izričaju da se nasljedniku nešto zapovijeda (*testamento fieri iussit*). Oporučna zapovjedna odredba da se nešto mora učiniti po volji oporučitelja (*fieri iussit*) nije nužni ni prirodni sastojak oporuke jer oporuku u rimskom pravu treba poimati isključivo kao jednostrani pravni posao *mortis causa* kojim se imenuju nasljednici (*institutio heredis*).⁴³ Iz toga se jasno razabire uzgrednost formulacije *testamento fieri iussit* koja oporuci mora biti izrijekom pridodana voljom davatelja. U suprotnome namet joj neće biti pridodan. Namet se na epigrafskim svjedočanstvima iz Istre iznimno pojavljuje i kod pravnih poslova *inter vivos*. Ipak, riječ je o malobrojnim slučajevima što navodi na zaključak da su izvorno područje njegove primjene u praksi na području Istre bili pravni poslovi *mortis causa* – i to ponajprije oporuka.

U nastavku ovoga poglavlja priložen je popis relevantnih epigrafskih svjedočanstava s izvornim tekstom latinske inskripcije, prijevodom inskripcije na hrvatski jezik i kratkim komentarom.

Q(VINTVS) LABIENVVS Q(VINTI) F(ILIVS) MOLLIO
 TESTAMENTO FIERI IVSSIT
 SIBI ET AQUILIAE SPVRII FILIAE
 TERTIAE VXORI

⁴¹ Lat. glag. *iubeo, iussi, iussum* → narediti, zapovjediti, naložiti, obvezati, reći (imperativno), vezati, propisati, autoritativno odrediti. Vidi: Charlton Thomas Lewis – Charles Short, *A Latin Dictionary*, Oxford 1879., *iubeo*.

⁴² U takvim okolnostima ogleđa se općenita slika rimskih epigrafskih svjedočanstava iz Istre koji većinom pripadaju sepulkralnoj sferi. U gradskim sredinama udio nesepulkralnih epigrafskih svjedočanstava znatno je veći nego na izvangradskim područjima, a jednaka se opreka opaža između obalnih predjela s jedne te središnje Istre s druge strane, odnosno između romaniziranih i neromaniziranih područja Istre u doba rimske vladavine.

⁴³ *Institutio heredis* bitan je sastojak oporuke iz kojega potječe njezina opstojnost i učinak. "Ante heredis institutionem inutiliter legatur, scilicet quia testamenta uim ex institutione heredis accipiunt, et ob id uelut caput et fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio." Gai, *Institutiones*, 2, 229.

L(VCIVS) M(ARCVS) C(AIVS) AQVILLIS FACIVNDVM
CVRAVERVNT⁴⁴

U prijevodu:

*Kvint Labijen Molij, Kvintov sin,
oporukom je zapovjedio [da se ovaj spomenik podigne]
njemu i Akviliji Terciji, Spurijevoj kćeri.
Lucije, Marko i Gaj iz roda Akvilijevih pobrinut će se
da se to učini*

Natpisi iz Istre koji dokumentiraju indicije nameta najčešće zapovjedno određuju samo dužnost njegova ispunjenja izričajem *testamento fieri iussit*. Ovaj je natpis jedinstven jer povrh ovoga epigrafski uobičajenoga i tipiziranoga izričaja, kumulativno spominje imena osoba koje je oporučitelj (*testator*) za života odredio naloživši im da skrbe o ispunjenju nameta. Riječ je o Luciju, Marku i Gaju iz roda Akvilijevih koji će nadzirati u natpisu neimenovanoga oporučnoga nasljednika (*heres testamentarius*)⁴⁵ (1) da izvrši namet; (2) da izvrši namet na određeni način – kako je oporučitelj to želio ili kako je uobičajeno; (3) da se namet izvrši za ostavitelja, ali i za Akviliju Terciju; (4) da se izvršenje nameta u vidu podizanja spomenika izvrši sukladno prihvaćenim standardima i pravilima (izgled, kvaliteta, dekoriranost spomenika itd.). Dužnost spomenute trojice naznačena je kao *cura faciendum* pa oni, s obzirom na tekst inskripcije, imaju status *sui generis* kuratora glede ove pravne situacije.

DIS
MANIBUS L(VCIO) ATRIO L(VCI) F(ILIO) VEL(INA) PRIMI
GENIO VET(ERANO) AVG(VSTI) VIXIT
ANN(OS) LXV MIL(ITAVIT) AN(NOS) XXV
RUTILIA LIVILLA EX
TESTAM(ENTO) F(IERI) C(VRAVIT)⁴⁶

⁴⁴ INSCR. IT. X/1, 192.

⁴⁵ Glede nasljednika izvršena je u oporuci *heredis institutio* koja je morala biti izričita te učinjena poimence. Stoga na natpisu nema potrebe za ponavljanjem njegova imena navedenoga u oporuci.

⁴⁶ INSCR. IT. X/1, Inscriptiones falsae, br. 9. Natpis je zabilježen i u CIL V, 9; Inscriptiones falsae vel alienatae; Pula.

U prijevodu:

*Bogovima
manima. Luciju Atriju, Lucijevu sinu Velini Primi
geniju [= Prvorodencu, op. a.], Augustovu veteranu koji je živio
65 godina, a službovao je u vojsci 25 godina.
Rutilija Livila pobrinula se da se po oporučnoj zapovijedi
podigne [ovaj nadgrobni spomenik]*

Na ovom nadgrobnom spomeniku namet se uočava iz konteksta jer je indiciran tek posredno. Oporučitelj (*testator*) je spomenut imenom – Lucije Atrije, bio je Augustov isluženi vojnik (pripadnik pješackih postrojbi) koji je u vojnoj službi proveo 25 godina, a umro je u 65. godini. Kao ni na prethodnom natpisu, ne spominje se nasljednik, ali je ovdje namet indiciran dužnošću Rutilije Livile da se u svojstvu *sui generis* kuratora ima skrbiti da neimenovani oporučni nasljednik izvrši dužnost određenu nametom po jednakim standardima te kriterijima kao i u prethodno spomenutom natpisu. Ta se dužnost sastoji u podizanju nadgrobnoga spomenika onako kako je to u oporuci zapovjedio oporučitelj. Formulacija *ex testamento fieri curavit* nije uobičajen epigrafski izričaj nameta pa je još T. Mommsen, kompilator ovoga dijela *Corpus inscriptionum latinarum*, posumnjao da je riječ o krivotvorini (stoga se natpis i spominje kao *inscriptio falsa*), u čemu ga je slijedila i B. Forlati Tamaro, kompilatorica prvoga sveska desetoga volumena publikacije *Inscriptiones Italiae*. Unatoč jedinstvenosti inskripcije i indikacije nameta, ovaj natpis ne mora nužno biti krivotvorina jer se i ovakvim epigrafskim izričajem poštuju sva načela rimskoga prava u svezi s nametom koja su bila važeća u doba podizanja spomenika.

L(VCIVS) AVFVST(IVS) L(VCI) [F(ILIVS)]
VEL(INA) GALLVS
DVO(VIR) QUINQ(ENNALIS) POLAE EX TESTAM[(ENTO) FIERI
I]VSSIT A[RBITRATV] PHILERO[(TIS) L(IBERTI)]⁴⁷

U prijevodu:

*Lucije Aufustije, Lucijev sin
Velina Gal,*

47 INSCR. IT. X/1, 79. Natpis je zabilježen i u: CIL V, 52; Colonia Pietas Ivliia Pola, Pula.

duovir⁴⁸ pulske kolonije zadužen za provođenje cenza svake pete godine oporukom je zapovjedio da se podigne [ovaj nadgrobni spomenik] te da o tome arbitražno prosuđuje oslobođenik Filerot

Namet u inskripciji ovoga epigrafskoga spomenika zapovjeden je uzgrednom odredbom oporuke koju je sastavio Lucije Aufustije Velina Gal. Izuzev zapovijedi da se podigne nadgrobni spomenik, oporučitelj je odredio osobu od povjerenja – oslobođenika Filerota – da svojim arbitražnim prosuđivanjem (*arbitratu*) ispita je li namet ispunjen te je li ispunjen u skladu s oporučiteljevom voljom. Ni u ovome se natpisu ne spominje nasljednik koji je, ujedno, opterećen nametom. Oslobođenik Filerot svojom je arbitražnom prosudbom morao izdati odobrenje/potvrdu da je namet valjano ispunjen.

CAPRIA L(VCI) F(ILIA) RUTILA TESTAMENTO FIERI IVSSIT
ARBITRATV · FLAMINIA[Ē] P(VBLI) · F(ILIAE) · RVTILAE⁴⁹

U prijevodu:

Kaprija Rutila, Lucijeva kći, oporukom je zapovjedila [da se podigne spomenik] po arbitražnoj prosudbi Flaminije Rutilae, Publijeve kćeri

Ovaj je natpis suštinski identičan prethodnome.

C(AIVS) FVRIVS C(AI) F(ILIVS) ARN(ENSIS) GEMELLVS
MIL(ES) COH(ORTIS) IIII PR(AETORIAE) T(ESTAMENTO) F(IERI)
I(VSSIT)⁵⁰

U prijevodu:

Gaj Furije Gemel iz Arneškog tribusa, Gajev sin, vojnik Četvrte pretorske kohorte oporukom je zapovjedio [da se podigne ovaj spomenik]

Ovaj natpis odražava epigrafskom pojavnošću najčešće oblike određivanja nameta koji su se sastojali u navođenju imena oporučitelja te eventualno

48 Duoviri (*duumviri*) su bili vrhovni municipalni magistrati (nositelji političke službe obavljane u ime rimske države) s raznovrsnim ovlastima i funkcijama – jurisdikcijskim, nadzornim, provedbenim itd. Duovirat je bila kolegijalna magistratura što znači da su dužnost obnašala barem dvojica duovira. Duoviri kvinkvenali (*duumviri quinquennales*) bili su, za razliku od ostalih duovira biranih na godinu dana, birani na pet godina te su bili zaduženi za provedbu cenza (popisa stanovništva). Eisner – Horvat, *Rimsko pravo*, 27, 51; Berger, "Dictionary", 446.

49 INSCR. IT. X/1, 579. Natpis je zabilježen i u: CIL V, 147; Colonia Pietas Ivlija Pola, Šišan.

50 INSCR. IT. X/1, 675. Natpis je zabilježen i u: CIL V, 4; Nesactivm; Valtura (lokalitet Vizače).

njegovih osobnih svojstava (*miles, libertinus* i dr.) i formulacije *testamento fieri iussit*. Iz sadržaja same oporuke bilo je jasno tko je *pro herede institutus* pa se u inskripciji to nije navodilo. Najčešće, kao u ovom primjeru, kuratori izvršenja nameta nisu bili postavljeni.

L(VCIVS) CAMPANIVS L(VCI) F(ILIVS)
 POL(LIA) VERECVNDVS [V]E[TER]
 AN(VS) LEG(IONIS) IIII
 SCY[TH(ICA)] SIGNIFER
 (CENTURIO) C<O>HO(RTIS)
 [C]ISIPADENSIVM
 [TES]TAMENTO FIERI IVSSIT⁵¹

U prijevodu:

*Lucije Kampanije Verekund Polije,
 Lucijev sin, veteran
 Četvrte legije
 Skitske, stjegonoša (i
 centurion) Cisipadenske kohorte
 oporukom je zapovjedio [da se podigne ovaj spomenik]⁵²*

Ovaj je natpis suštinski identičan prethodnome.

T(ITUS) GALGESTES MARTIALIS T(ESTAMENTO) F(IERI) I(VSSIT)⁵³

U prijevodu:

Tit Galest Marcijal oporukom je zapovjedio [da se podigne ovaj spomenik]⁵⁴

Ovaj je natpis suštinski identičan prethodnima.

[---]ANIVS · L(VCI) [F(ILIVS)
 ] T(ESTAMENTO) F(IERI) I(VSSIT)
 [L]OC(VS) M(ONVMENTI) IN FR(ONTE) [P(EDES) ---
 ]N AGR(O) P(EDES) X
 [D(ECRETO) D(ECVRIONVM) PVBL(ICE)]⁵⁴

51 INSCR. IT. X/1, 275. Natpis je zabilježen i u: CIL V, 8185; Additamenta Histria, Nesactium; okolica Rovinja.

52 Marin Zaninović, "Značajke rimskih vojničkih natpisa u Istri", *Opuscula archaeologica*, 18, 1994. (1995.), 147-155.

53 INSCR. IT. X/1, 275. Natpis je zabilježen i u: CIL V, 164; Colonia Pietas Ivlia Pola, Pula.

54 INSCR. IT. X/1, 99. Natpis je zabilježen i u: CIL V, 65; Colonia Pietas Ivlia Pola, Pula.

U prijevodu:

---anije, Lucijev sin
 oporukom je zapovjedio da se podigne [ovaj spomenik]
 na grobišnom mjestu u duljini ??? stopa,
 u širini 10 stopa,
 odlukom dekuriona javno

U ovome se natpisu čita da je oporučitelj izuzev uobičajene općenite formulacije *testamento fieri iussit* precizirao modalitet ispunjenja nameta točnim definiranjem mjesta na kojemu se mora podignuti nadgrobni spomenik te njegovih dimenzija (duljine i širine). Pri ispunjenju nameta nasljednik nije imao mogućnosti odstupiti od određenoga.

[P]OMPVLLIENVS Q(VINTI) F(ILIVS)
 SECVNDV[S TESTA]MENTO
 FIERI IVSIT SIBI ET [---]
 T(ITI) L(IBERTAE) OPTATAE
 CONCUBINAE SVAE⁵⁵

U prijevodu:

Pompulijen Sekund, Kvintov
 sin, oporukom je
 zapovjedio da se podigne [ovaj spomenik] njemu i ????
 Titu?, izvanbračnoj družici Optati,
 Titovoj oslobođenici

Natpisi nerijetko dokumentiraju određivanje nameta u korist više osoba. Već je poznato da nametom ovlaštenu nije morao biti samo oporučitelj. Tako je iz ovoga natpisa vidljivo da je namet određen u korist oporučitelja Pompulijena Sekunda, vjerojatno u korist još nekoga muškarca čije ime B. Forlati Tamaro nije čitljivo, ali i u korist njegove izvanbračne družice (*concupina*) Optate.

CAELIA C(AI) L(IBERTA) HILARA
 TESTAMENTO
 FIERI IVSSIT SIBI
 ET BERVLLAE L(IBERTAE)⁵⁶

⁵⁵ INSCR. IT. X/1, 235. Natpis je zabilježen i u: CIL V, 215; Colonia Pietas Ivliia Pola, Pula.

⁵⁶ INSCR. IT. X/1, 235. Natpis je zabilježen u: CIL V, 140; Colonia Pietas Ivliia Pola, Pula.

U prijevodu:

*Celija Hilara, Gajeva oslobođenica,
oporukom
je zapovjedila da se njoj
i oslobođenici Beruli
[podigne ovaj nadgrobni spomenik]*

Oporučiteljica je oslobođenica Celija Hilara. Natpis dokumentira namet u korist kako oporučiteljice, tako i druge oslobođenice imenom Berula.

T(ITVS) AVILIVS PROCVLVS T(ESTAMENTO)
F(IERI) I(VSSIT) SIBI E[T]
IVLIAE IANV[ARIAE]⁵⁷

U prijevodu:

*Tit Avilije Prokul oporukom
je zapovjedio [da se podigne ovaj spomenik] njemu i
Juliji Januariji*

Ovaj je natpis suštinski identičan prethodnome.

Q(VINTVS) RAGONIVS L(VCI) F(ILIVS)
ROM(VLA) TESTAMENT[O]
FIERI IVSSIT SIBI ET
L(VCIO) RAGONIO L(VCI) F(ILIO) ROM(VLIA) FRATRI L(VCIO)
RAGONIO L(VCI) F(ILIO) L. N · <F(ILIO)>
FRATRIS⁵⁸

U prijevodu:

*Kvint Ragonije Romulije, Lucijev sin,
oporukom
je zapovjedio [da se podigne ovaj spomenik] njemu i
Luciju Ragoniju Romuliju, Lucijevu sinu, te bratu Luciju Ragoniju,
Lucijevu sinu, ????*
????

57 INSCR. IT. X/3, 191. Natpis je zabilježen i u: CIL V, 323; Pedena et Pisino cum locis vicinis; Gologorica.

58 INSCR. IT. X/3, 42. Natpis je zabilježen i u: CIL V, 479; Vales quieti fluvii et Montona; na cesti Savudrija – Frančeskija – gradina Sveti Petar.

Ovaj je natpis suštinski identičan prethodnome.

C(AIVS) SERVILIVS PANSAE L(IBERTVS) TYCHIVS
VI VIR SIBI ET SVIS F(ECIT)
SERVILI[A ... T(ESTAMENTO)] F(IERI) I(VSSIT)⁵⁹

U prijevodu:

*Gaj Servilije Tihije, Pansin oslobođenik,
seksvir, sebi i svojim postavio je [ovaj nadgrobni spomenik]
Servilija... oporukom je zapovjedio da se učini*

Natpis bilježi slučaj osobe koja je sebi i srođnicima podigla nadgrobni spomenik te slučaj Servilije, vjerojatno osobe nekadašnjega ropskoga podrijetla koja je bila oslobođena u nekoj od formi manumisije te je kasnije u svojoj oporuci riječima zapovjedila nasljedniku da joj podigne spomenik.

/ CALPVRNIUS
/ F · PVP(INIA)
PROTOME
TESTAMENTO
FIERI · IVSSIT⁶⁰

U prijevodu:

*Kalpurnije
sin iz roda Pupunijevih
????
oporukom
je zapovjedio da se podigne [ovaj spomenik]*

Oporučitelj Kalpurnije oporukom je nametnuo obvezu nekom neimenovanom nasljedniku da podigne spomenik. U ovome slučaju nametom ovlaštena osoba nije ni oporučitelj ni nametom opterećeni, nego treća osoba.

Q(VINTVS) FABIVS Q(VINTI) F(ILIVS) SIBI ET ...
SEX(TIAE) F(ILIAE) SCVNDA(E) VXORI ET Q(VINTO)
FABIO Q(VINTI) F(ILIO) NIGRO FABIAE (QVINTI) F(ILIAE)
POLLIAE C(AIO) FABIO Q(VINTI) F(ILIO)...FAB

⁵⁹ INSCR. IT. X/2, 24.

⁶⁰ CIL V, 413; Vales quieti fluvii et Montona; Nova Vas nad Mirnom.

IO Q(VINTI) F(ILIO) FABIANO FILIIS T(ESTAMENTO) F(IERI) I(VSSIT)
 FABIA Q(VINTI) F(ILIA)...FACIENDVM CVRAVIT⁶¹

U prijevodu:

*Kvint Fabije, Kvintov sin, sebi i
 supruzi Sekstiji, Sekundinoj kćeri, i Kvintu
 Fabiju Nigru, Kvintovu sinu, Fabiji Poliji, Kvintovoj kćeri,
 Gaju Fabiju, Kvintovu sinu... Fabiju Fabijanu,
 Kvintovu sinu, potomcima oporukom je zapovjedio da se podigne
 [ovaj nadgrobni spomenik]
 Fabija, Kvintova kći... pobrinut će se da se to učini*

Nadgrobni spomenik s navedenom inskripcijom stajao je na obiteljskoj grobnici Fabijevih. Prema sadržaju inskripcije razabire se kako je oporučitelj Kvint Fabije zapovjedio nasljednicima da na njegovu grobu bude podignut spomenik te je oporukom kao kuratora da se to izvrši postavio Fabiju, Kvintovu kćer, koja je vjerojatno bila potomak nekoga drugoga Kvinta, a ne oporučitelja iz ovoga natpisa. Iz ovoga se natpisa zaključuje da supruga i djeca oporučitelja sigurno nisu bili nasljednici; možda su umrli prije oporučitelja. Oporučitelj je u ovome slučaju odredio namet iz pijetetnih pobuda, kao znak sjećanja na obitelj Fabijevih. Imenovanjem kuratora želio je osigurati njegovo izvršenje. Zanimljivost je ovoga natpisa što je, prema nepravničkom tumačenju inskripcije koje je dao A. Degrassi, kurator izvršenja nameta bila ženska osoba imenom Fabija. Riječ je o posljedici pogrešnoga čitanja natpisa jer je poznato da u rimskom pravu ranoga Principata žene nisu imale punu djelatnu sposobnost, dapače, same su bile pod tutorstvom (*tutela mulierum*). Moguća je stoga druga inačica čitanja – da se za ispunjenje nameta ima skrbiti neki Fabije, Kvintov sin. Nigdje drugdje u natpisnoj građi niti rimskoj kazuistici ne nalazi se situacija da je ženska osoba kurator izvršenja nameta.

⁶¹ INSCR. IT. X/2, 207.

4. Pravnoteorijski osvrt na obilježja nameta u epigrafskim izvorima iz Istre

Ostavljajući nasljedstvo oporučnom nasljedniku te uzgredno mu određujući namet (*modus*), oporučitelj je želio da mu po smrti upravo taj nasljednik učini nešto kao izraz pijeteta, ali i kao svojevrsni simbolični čin moralne dužnosti (pa i zahvalnosti) za primljeno nasljedstvo. Iz navedenih je izvora očigledno da tako nametnuta dužnost podizanja nadgrobnoga spomenika nije protučinidba jer prema nasljedstvu ne stoji ni u kakvom vrijednosnom odnosu niti u znatnoj mjeri opterećuje nasljednikovu osobu, a i sam čin oporučivanja u sebi ima isključivi biljeg lukrativnosti. U onom obliku u kojem je namet indiciran na epigrafskim svjedočanstvima iz Istre, on ima obilježja *dužnosti* oporučnoga nasljednika, a ne određene mu *obveze* (*obligatio civilis*). U rimskom pravu ova opreka sasvim je jasna jer *dužnost* nije utuživa te pripada kategoriji moralne vezanosti, dok je *obligatio civilis* pravnotehnički pojam koji podrazumijeva *de iure* obvezatnost, kao i mogućnost sudskoga potraživanja njezina izvršenja jer je ona *vinculum iuris*.⁶² Određujući namet oporučitelj nije u I. i II. stoljeću imao pravni način za postizanje njegove pravne obvezatnosti i utuživosti, ali je strogu *de facto* i moralnu obvezatnost ispunjenja pokušao izraziti te pojačati zapovijedu (*iussum*) koja se u epigrafskoj građi ogleda kroz zapovjedni izričaj *iussit*. Ovom riječju željelo se naglasiti da izvršenje nameta nije prepušteno dobroj volji ili diskrecijskom rasuđivanju nasljednika, već da je riječ o strogoj moralnoj dužnosti kroz koju se ogleda oporučiteljeva volja koju bezuvjetno valja ispuniti.

Izuzev s *iussum*, oporučitelj je imenovanjem *curatores* dodatno mogao izvršiti psihološki pritisak na oporučitelja s ciljem da izvrši namet. Oporučitelj je u trenutku dodavanja nameta oporuci bio sasvim svjestan činjenice nepostojanja *obligatio civilis* nasljednika pa je gdjekada odlučio imenovati jednu ili više osoba koji će u svojstvu *sui generis* kuratora skrbiti da oporučitelj ispuni namet te da ga ispuni na prihvatljiv način. Iz epigrafskih se svjedočanstava ne razabire nikakav drugi podatak glede statusa, prava i obveza *curatores* osim da su oni imali dužnost *cura faciendi*. U razdoblju I. i II. stoljeća takvi *curatores* zasigurno nisu imali *de iure* prepoznate ovlasti ili juridička sredstva kojima bi prisilili nasljednika na izvršenje nameta. Tek u kasnijem razvoju rimskoga prava vjerojatno su bili aktivno legitimirani

62 Iustiniani Institutiones, 3.13pr.; Paul., D.44.7.3pr.

za ulaganje *condictio causa data causa non secuta*⁶³ za povrat nasljedstva ili ulaganje *actio praescriptis verbis*⁶⁴ za izvršenje nameta. Iz epigrafskih se svjedočanstava čita o mogućnosti imenovanja jednoga ili više *curatores*. Ogleđan epigrafski primjer prvi je spomenuti natpis, pronađen u okolici Gologorice, koji sadrži: (a) formulaciju *testamento fieri iussit*; (b) imenovanje trojice *curatores* te (c) njihove dužnosti da se skrbe o postavljanju spomenika (*cura faciendum*). Čini se opravdanim zaključiti kako su takvi *curatores* beziznimno mogli biti isključivo dorasli muškarci.

Iz spomenutih epigrafskih svjedočanstava proizlazi da je namet mogao biti potpuno određen ili samo odrediv. Potpuno određen namet imao je u cijelosti specificiranu nametnutu dužnost i način njezina izvršenja: primjerice, da se nadgrobni spomenik ima podignuti na [L]OC(VS) M(ONVMENTI) IN FR(ONTE) [P(EDES) --- I]N AGR(O) P(EDES) X [D(CRET)O] D(ECVRIONVM) PVBL(ICE)]. Samo podizanje spomenika u natpisima se izrijekom ne spominje, ali to proizlazi iz konteksta postavljanja spomenika i njegove inskripcije. Najčešće se formulacijom *testamento fieri iussit* samo željelo nametnuti dužnost podizanja spomenika na redovit način – kako je to inače uobičajeno. Odredivost nameta ogleda se na primjeru dvaju natpisa gdje je njegovo izvršenje podložno prosuđivanju neke treće oporukom poimence određene osobe (*arbitratu*). Određivanjem arbitraže treće nepristrane osobe također se *de facto* činio pritisak na nasljednika da izvrši namet te da ga izvrši na prihvatljiv način. Ova treća osoba bila je svojevrstni nadzornik koji je na kraju trebao također odobriti izvršenje nameta.

Namet na natpisima iz Istre mogao je biti određen u korist oporučitelja, ali i u korist trećih osoba (primjerice, oporučiteljeva sina) ili kumu-

63 Oblik zaštite uveden je u okvirima stjecanja bez osnove (*condictio sine causa*). Kod nameta zaštita putem kondicija odnosila se na slučaj kada nametom opterećeni obdarenik ne bi ispunio obvezu. Darovatelj je od vremena vladavine careva Valerijana i Galijena mogao tražiti povrat darovanoga putem *condictionis ob causam datorum* (od Justinijana: *condictio causa data causa non secuta*). *Condictio causa data causa non secuta* služila je ponajprije za ostvarivanje nametnute obveze kod darovanja *sub modo*. Ovdje je darovatelj očekivao ispunjenje simbolične obveze sadržane u nametu, a ako obdarenik to ne bi učinio, darovatelj je darovano mogao potraživati natrag zbog obdarenikova bezrazložnoga obogaćenja. Ako je *modus* kod darovanja određen u korist trećega pa obdarenik ne ispunio nametnutu mu obvezu, treći je po jednom reskriptu mogao zahtijevati povrat darovanoga akcijom *utilis*. C.I.4.6.3; Frag. Vat. 286; C.I.8.54.3.1.; Egersdorfer, *Pandekte*, 209-210; Ante Romac, *Izvori rimskog prava*, Zagreb 1973., 435-439.

64 Po načelu *ubi actio ibi ius* (gdje postoji tužba, ondje postoji pravo) uvedena je za careva Dioklecijana i Maksimijana *actio praescriptis verbis*. To je tužba za ostvarivanje tražbina iz realnoga inominatnoga kontrakta kojom su se ostvarivali zahtjevi za ispunjenje nameta kod darovanja *sub modo*. Stranka koja je ispunila svoju obvezu njome traži ispunjenje obveze druge stranke. Kako je riječ o neimenovanim i netipičnim kontraktima, u demonstraciji formule opisivalo se činjenično stanje (*praescriptio*) pa se zato nazvala *actio praescriptis verbis*. C.I.8.53.9; Kaser, *Privatrecht*, 98, 332, osobito 419-421; C.I.2.4.6.1. i C.I.5.12.6.

lativno u korist oporučitelja i članova njegove obitelji (supruzi, konkubini, sinu). Slučajevi određivanja nameta u korist samoga nasljednika nisu zabilježeni na ovdašnjim natpisnim svjedočanstvima. Natpisi na kojima je sadržana epigrafska indikacija nameta dokumentiraju činjenicu da je namet uistinu izvršen. Stoga funkciju nadgrobnih natpisa spomenutih u ovome radu ne treba promatrati samo kroz prizmu sepulkralnosti, nego i posredno – kao sredstvo dokumentacije izvršenja nameta određenoga uzgrednom oporučnom odredbom.

5. Zaključak

Određujući ga u oporuci oporučitelj je pod svaku cijenu želio osigurati izvršenje nameta, premda za to nije postojao primjereni pravni mehanizam. Izostanak takvoga mehanizma nadoknađivao je oporučitelj koristeći se zapovjednim izričajem u određivanju nameta u kojemu se ogleda biljeg moralne dužnosti i osobite psihološke prisile prema nasljedniku. S druge strane, gdjekada je imenovao *curatores*, ne samo da bi oni u ulozi *sui generis* skrbnika nadzirali i skrbili o izvršenju nameta, nego je njihova uloga bila također publicitetna. Ako bi nasljednik prekršio moralnu dužnost prema oporučitelju tako da ne bi izvršio namet, posredstvom *curatores* to bi postajalo poznato zajednici u kojoj živi te bi zasigurno prouzročilo osudu, prijezir i etiketiranje osobe nasljednika kao nemoralne i iskvarene. Naznake s natpisa iz Istre i slične težnje za afirmacijom shvaćanja o vezanosti nasljednika nametom koje se razabiru u epigrafskoj građi s drugih područja rimske države nisu mogle ostati nezamijećene od rimskoga zakonodavca te su stvarale podlogu za sankcioniranje ovoga instituta.

Najveća je vrijednost pravnih epigrafskih svjedočanstava u tome što ona dosljedno potvrđuju onovremenu univerzalnost rimskoga prava (njegovih koncepata, načela, standarda i pravnih shvaćanja), ali i jednodušnost njegova razvoja i primjene u rimskoj državi. Vrijednost u ovome radu spomenute epigrafske građe ogleda se u spoznaji i potvrdi da praksa i pravo na ovom rubnom području Italije u cijelosti i dosljedno potvrđuju praktične trendove, navode te promišljanja klasičnih pravника većinom prikupljenih u Justinijanovim *Digesta*. Očigledno je Histrija u prva dva stoljeća u cijelosti bila uklopljena u pravni poredak rimske države. Spomenuta natpisna svjedočanstva dokumentiraju namet (*modus in statu nascendi*, dakle “na pola puta” njegova razvoja. Na njima se ogleda takva situacija da se, s

jedne strane, još uvijek ne može govoriti o izgrađenom i pravom sankcioniranom institutu, a s druge da je ipak riječ o jednoj *sui generis* kategoriji koja prelazi okvire faktičnosti i pravne irelevantnosti te na nju pravo stoga obraća pozornost. Namet u Istri tijekom I. i II. stoljeća, kako je indiciran na spomenutim epigrafskim svjedočanstvima, egzistira kao osobit kvazipravni entitet “na pola puta” između puke faktičnosti s jedne i pravne sankcioniranosti s druge strane.

Sažetak

Istra je bogata epigrafskim svjedočanstvima rimske antike. Dio ovdašnjih rimskih epigrafskih svjedočanstava ima pravni sadržaj te pouzdano ukazuje na smjernice primjene i razvoja pojedinih instituta rimskoga prava u praksi. Dio fundusa pravnih svjedočanstava odnosi se i na namet (*modus*) – uzgredni sastojak pravnoga posla kojim se stjecatelju kod besplatnoga pravnog posla nameće neka obveza simboličke naravi koja nema obilježja protučinidbe. Ovaj institut u rimskome pravu sankcioniran je u postklasično doba, ali se na natpisima iz Istre pojavljuje već u I. i II. stoljeću pa se stoga može pratiti njegova *de facto* pojava i probijanje u pravnoj praksi ponajprije kao obveze čije je ispunjenje počivalo ispočetka na *bona fides* stjecatelja. U Istri se namet pojavljuje u oporukama, a dokumentiran je na inskripcijama nadgrobnih spomenika. Budući da u prva dva stoljeća Carstva nije bio institucijski izgrađen i kao takav sankcioniran, natpisi ne spominju njegov naziv, ali se iz epigrafske formulacije *testamento fieri iussit* može pouzdano zaključiti o njegovoj *de facto* pojavi i širenju.

L'imposta (*modus*) nella prassi giuridica romana documentata nelle testimonianze epigrafiche dell'Istria

Riassunto

L'Istria è ricca di testimonianze epigrafiche dell'antichità romana. Una parte delle testimonianze epigrafiche locali è di contenuto giuridico e indica con attendibilità le direttive di applicazione e dello sviluppo di singoli istituti del diritto romano nella prassi. Una parte del fondo delle testimonianze giuridiche si riferisce anche all'imposta (*modus*) – un elemento complementare dell'affare giuridico che impone all'acquirente nel caso di un affare giuridico gratuito un obbligo simbolico che non possiede connotati di corrispettività. Questo istituto nel diritto romano venne sanzionato nel periodo postclassico, ma nelle iscrizioni in Istria appare già nel I e II secolo, ed è quindi possibile seguire la sua apparizione *de facto* e la sua introduzione nella prassi giuridica, innanzitutto sottoforma di obbligo il cui adempimento si basava all'inizio sulla *bona fides* dell'acquirente. In Istria l'imposta appare nei testamenti e viene documentata sulle iscrizioni tombali. Dato che nei primi due secoli dell'Impero non è stata istituita e di conseguenza sanzionata, le iscrizioni non

menzionano il suo nome, ma dalle formulazioni epigrafiche *testamento fieri iussit* è possibile affermare in maniera attendibile la sua *de facto* apparizione e diffusione.

Modus in Roman legal practice documented on epigraphic writings in Istria

Summary

Istria is full of epigraphic writings from the Roman period. Some Roman epigraphic writings from these parts are legal in their content and point to guidelines to application and development of certain institutes of Roman law in practice. Part of the holdings is about imposition (*modus*) – unessential element of a legal affair by which the acquirer in a free legal affair is imposed with a symbolic obligation which does not have the characteristics of a counter-duty. This part of the Roman law was sanctioned in the postclassical period but it appears on Istrian writings as early as I and II Century so we can follow its *de facto* appearance and application in legal practice, at first as an obligation of the *bona fides* acquirer. In Istria impositions are present in wills and documented on tombstone inscriptions. Since in the first two centuries of the Empire it was not institutionally built and sanctioned as such, the inscriptions do not mention its name but from the epigraphic wording *testamento fieri iussit* its presence and spreading can be positively concluded.